

УДК 37.013.42

Султанова Н. В.*

РОЛЬ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ (50-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті представлено результати історико-педагогічного дослідження проблеми соціального виховання учнів шкіл-інтернатів в Україні в 50-х роках ХХ століття. Висвітлено правові засади становлення й функціонування, а також роль і значення шкіл-інтернатів як навчально-виховних закладів нового типу. Розкрито особливості та стан виховної роботи в інтернатних установах. Визначено основні завдання виховання учнів, напрямки та засоби його забезпечення у школах-інтернатах у період їх становлення. Автором обґрунтовано доцільність і важливість провідної виховної функції інтернатних установ щодо вироблення в учнів стійкої та усвідомленої громадянської позиції, відповідальності за долю країни та готовності до суспільного й самотійного життя.

Ключові слова: інтернатні заклади освіти, школи-інтернати, навчально-виховний процес, трудове виховання, навчально-виховні заклади нового типу, вихователі.

Транзитивність державотворчих процесів на початку ХХІ століття, соціально-економічні та політичні зрушення, що відбуваються в українській державі впродовж останніх років, тенденційно позначаються на вихованні молодого покоління. У суспільстві сформувався нове бачення щодо його організації та соціального захисту дітей, які потребують державної допомоги й підтримки. Гостро постає проблема реформування усталеної в Україні системи освітніх інтернатних закладів і, відповідно, системи забезпечення соціальних потреб дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Наявні проблеми зумовляють особливе значення створення та забезпечення повноцінного функціонування системи навчання та виховання дітей-сиріт, сприятливих і відповідних умов. Вхідження таких дітей у суспільство на паритетних началах уможлиблюється шляхом їх соціального виховання в системі інтернатної освіти. Посилення пріоритету його забезпечення шляхом сучасних виховних технологій сьогодні зумовлює необхідність вивчення та наукового обґрунтування передового досвіду соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти протягом минулого історичного періоду.

Сучасна модернізація виховної діяльності інтернатних закладів можлива лише на засадах ретельного вивчення історичного досвіду. У зв'язку з цим особливого інтересу й актуальності набувають дослідження ролі інтернатних закладів освіти в соціальному вихованні дітей, з акцентуванням на діалектичному взаємозв'язку означеного процесу з конкретними, характерними для України умовами соціально-політичного та соціально-економічного розвитку.

Концептуальні засади виховання дітей-сиріт розкрито в роботах Я. Корчака, А. Макаренка, Й-Г. Песталоцці, В. Сухомлинського, Т. Шацького. У працях науковців і діячів освіти (І. Білодід, А. Бондар, О. Голуб, І. Ігнатенко, О. Ігнатової, Л. Канишевської, Б. Кобзаря, С. Коваленко, Б. Мельниченко, В. Наточого та ін.) обґрунтовано теоретичну основу навчально-виховної діяльності інтернатних закладів освіти, розглянуто організаційні аспекти виховної роботи в цих установах.

Дослідженню проблеми становлення інтернатних закладів освіти сприяло вивчення історичного аспекту в працях А. Бондаря, В. Галузинського, Ю. Грицяя, В. Вугрича, Б. Кобзаря, А. Макаренка, В. Покася, В. Слюсаренка та ін. Проте в них не відображено тенденцій розвитку системи соціального виховання дітей і трансформації змісту соціально-виховного процесу в інтернатних закладах України в означений період.

Метою статті є висвітлення ролі інтернатних закладів освіти в Україні в 50-ті роки ХХ століття в соціальному вихованні дітей.

*© Султанова Н. В.

Соціальне виховання як напрямок виховної діяльності освітніх установ та окрема педагогічна дефініція офіційно з'являється в «Декларації про соціальне виховання», що була ухвалена Народним комісаріатом 1920 року. У ній наголошувалося на обов'язку держави дбати про охорону дитинства, надавати притулок, виховання та навчання безпритульним дітям і дітям-сиротам. Також зазначалося, що формування нової людини можливе насамперед у закладах нового типу або закладах виховного спрямування, у яких діти мали б можливість перебувати постійно, виховуватися та здобувати необхідні знання.

Ідея розбудови системи інтернатних установ освіти в СРСР з'явилася в 50-ті роки ХХ століття, коли на міжнародній арені тривали дебати про права дітей і було прийнято Декларацію ООН про права дітей.

Слово «інтернат» у перекладі означає «внутрішній» і походить від латинського *internus*. За тлумаченням педагогічного словника, школа-інтернат визначається «як загальноосвітня школа, в якій діти навчаються і живуть» [1, с. 366]. Згідно з Положенням про дитячі будинки й загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України, а також Міністерством України у справах сім'ї, дітей та молоді від 21.09.2004 № 747/460), «Дитячі будинки та загальноосвітні школи-інтернати всіх типів і форм власності для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (інтернатні заклади), – це навчально-виховні або виховні заклади, що забезпечують дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя» [13].

Сьогодні в Україні існує розгалужена система інтернатних закладів освіти – загальноосвітня школа-інтернат, дитячий будинок, спеціалізована (з поглибленим вивченням окремих предметів), спеціальна (для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та дітей, які потребують тривалого лікування) і санаторна загальноосвітня школа-інтернат. Проте інтернатні заклади системи освіти беруть свій початок лише з 1956 року, коли для «посилення суспільного характеру виховання й передачі державі частини функцій сім'ї щодо комуністичного виховання молоді» ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР ухвалили Постанову № 738 від 29 червня 1956 року «Про організацію шкіл-інтернатів в Українській РСР», призначення яких убачалося у «розв'язанні на більш високому рівні завдання підготовки всебічно розвинутих, освічених будівників комунізму» [7]. До шкіл-інтернатів у той час приймалися діти інвалідів війни і праці, матерів-одиначок, діти-сироти, а також діти, які не мали належних умов для проживання у своїх сім'ях. До системи виховання дітей висунули принципово нові вимоги: вона мала стати найважливішим чинником гуманізації суспільних відносин, формування нових життєвих установок особистості [7].

Відповідно до цієї Постанови передбачалося відкрити з 1 вересня 1956 року в Українській РСР 50 шкіл-інтернатів, до 15 серпня цього ж року – виготовити й поставити Міністерству освіти УРСР за його замовленням одяг, взуття, меблі та інші вироби для шкіл-інтернатів. У документі підкреслюється «велике політичне значення загальноосвітніх шкіл-інтернатів у справі комуністичного виховання дітей» [8].

Так, завідувач обласного відділу народної освіти на сесії обласної Ради депутатів трудящих у своїй доповіді «Про стан навчально-виховної роботи в школах у 1956-1957 н. р.» відзначив: «Вся наша громадськість виявляє великий інтерес до створення в нашій країні перших загальноосвітніх учбових закладів нового типу – шкіл-інтернатів» [2]. Уся виховна робота в школах-інтернатах, як зазначалося у звітних документах відділів народної освіти Української РСР, була спрямована на піднесення успішності, поглиблення знань учнів та зв'язку теоретичних положень із практичним життям, а тому особлива увага надавалася прищепленню учням трудових навичок, навичок

свідомої дисципліни, культурної поведінки, почуття відповідальності за свої дії, дружби та товаришування, колективізму та ін. [4].

23 липня 1957 року Рада Міністрів Української РСР ухвалює Постанову «Про подальше розширення мережі шкіл-інтернатів в Українській РСР». На виконання цього розпорядження Наказом по Міністерству освіти УРСР від 2 серпня цього ж року № 329 затверджено списки шкіл-інтернатів (подано в додатку до Наказу); звернуто увагу міністра освіти УРСР І. Білодіда на наявність і негайне усунення недоліків, які мають місце в багатьох школах-інтернатах, відкритих у минулому році (тісні, малопритатні приміщення, відсутність начальних кабінетів, майстерень та інших підсобних приміщень, незадовільний санітарний стан тощо), а також «обов'язкове створення нормальних умов для навчання і виховання у всіх школах-інтернатах республіки» [5].

Заступник Міністра освіти УРСР П. Миргородський Наказом по Міністерству освіти № 265 від 22 червня 1957 року затверджує «Положення про школи-інтернати» та наказує організувати їх роботу в суворій відповідності до цього Положення.

Таким чином, за підсумками роботи шкіл-інтернатів Української РСР за 1956-1957 н.р. в Україні було створено 50 шкіл-інтернатів, в яких навчалося понад 10 тисяч учнів. Посилилась увага до політехнічного навчання та трудового виховання. За результатами функціонування шкіл-інтернатів у ці роки було відзначено, що «учні набувають певних культурних, санітарно-гігієнічних і трудових навичок, залучаються до активної участі в самообслуговуванні, суспільно корисній роботі, продуктивній праці в підсобних господарствах і навчально-виробничих майстернях» [4]. Міністром освіти Української РСР на виконання заходів з розвитку шкіл-інтернатів наказано «спрямувати роботу педагогічного колективу у напрямку здійснення трудового виховання, забезпечити взаємозв'язок у роботі вчителів і вихователів у справі боротьби за піднесення рівня знань учнів, їх трудового виховання, психологічної і практичної підготовки до самостійного життя» [12, арк. 75].

Одним з основних недоліків навчально-виховного процесу в ці роки визначався відрив навчання від життя й слабка підготовленість випускників звичайних шкіл до практичної діяльності. У зв'язку з цим 24 квітні 1958 року Верховною Радою СРСР ухвалено Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР». У ньому зазначалось: «...всесвітній розвиток електрифікації та інші досягнення науки і техніки... висувають все більш високі вимоги до всіх трудівників нашого суспільства. Різнобічна освіта для них стає нагальною потребою». Цей Закон змінює структуру інтернатної освіти, її зміст і методи виховання. Головна ідея реформування полягала в поєднанні навчання з виробничою працею.

У червні 1959 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР Постановою затверджують заходи щодо розвитку шкіл-інтернатів в Українській РСР на 1959-1965 роки, розширення мережі закладів цього типу, збільшення кількості дітей у них до 2,5 млн. осіб з перспективою виховання дітей усіх бажаних. Як зазначалося у Постанові уряду «Про заходи щодо розвитку шкіл-інтернатів у 1959-1965 рр.», ці заклади «за короткий термін свого існування дістали широке визнання трудящих нашої країни і показали на практиці, що вони є найбільш вдалою формою виховання і навчання дітей» [12]. Наголошувалося на прагненні значної кількості батьків віддати своїх дітей до цього типу навчально-виховних установ.

З організацією шкіл-інтернатів було створено умови для поступової ліквідації в майбутньому дитячих будинків. Передбачалося, що школа-інтернат зможе повністю замінити сімейне виховання. Але на практиці з'ясувалося, що перехід до суспільного виховання в цих навчально-виховних закладах потребує як значних матеріальних ресурсів, так і тривалого часу. З огляду на це, ЦК КПРС приймає рішення звернути увагу на звичайні школи, забезпечити їх зв'язок із суспільним життям.

Найважливішим напрямком соціально-педагогічної роботи в інтернатних закладах освіти було формування навичок соціальної поведінки. За перші роки

їх існування було здійснено спроби знайти оптимальні форми соціально-виховної діяльності, створити відповідну та міцну базу для виробничого навчання, трудового й естетичного виховання. Розроблялися нові підходи до вирішення питань формування соціальної зрілості дітей, практикувалися нові форми, методи, засоби, змінювалися зміст і структура виховного процесу.

Пріоритетними завданнями соціального виховання дітей були ті, що здатні забезпечити повноцінну участь дитини в подальшому житті в усіх сферах соціальних відносин – економічній, політичній, трудовій. Це передусім формування соціальної грамотності, тобто комплексу політичних, економічних, правових, психологічних знань і вмінь, які забезпечують адекватне включення в систему соціальних відносин та реалізацію функції соціального самозахисту; виховання готовності до трудової діяльності: розвиток різноманітних здібностей вихованців, підготовка їх до вибору професії; економічна підготовка, яка дозволяє самостійно реалізувати свої життєві плани; громадянське виховання, яке формує у вихованців усвідомлення громадянської відповідальності, патріотичних відчуттів, готовності до участі в житті суспільства та держави; формування моральних цінностей і гуманістичної позиції у взаємодії з людьми та інші.

Таким чином, у 50-х роках ХХ століття було докладено значних зусиль, щоб школи-інтернати розпочали свою роботу. Маючи серйозні недоліки у процесі функціонування на етапі свого становлення, вони відігравали провідну роль у формуванні у своїх вихованців свідомої громадської позиції, готували учнів до життя, суспільно корисної праці, дбали про всебічний розвиток молодих людей і підготовку їх до майбутньої професійної діяльності.

Перспективні напрямки подальших досліджень вбачаються у вивченні можливості реформації сучасних інтернатних закладів освіти на основі імплементації позитивного ретроспективного досвіду їх виховної діяльності протягом минулого століття.

Література:

1. Гончаренко С. Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи / С. Гончаренко, Ю. Мальований // Рідна школа. – 1993. – № 4. – С. 7-12.
2. Доповідь завідуючого обласним відділом народної освіти на сесії обласної Ради депутатів трудящих, м. Київ. 1956-1957 рр. // Державний архів Миколаївської області (ДАМО), ф. 2817, оп. 2, спр. 19, 36 арк.
3. Кияниця З. П. Соціально-педагогічні аспекти роботи служби реінтеграції та соціалізації випускників інтернатних закладів як складової структури інтегрованих соціальних служб для вразливих дітей та сімей / З. П. Кияниця // Соціальна педагогіка: теорія та практика : наук.-метод. журнал Луганського нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. – 2008. – № 4. – С. 78-84.
4. Листування з Міністерством освіти УРСР про порядок проведення випускних і перевірних екзаменів в школах, про поліпшення політехнічного навчання учнів та інших питань, 1959 р. // ДАМО, ф. Р 2817, оп. 2, спр. 55, 227 арк.
5. Накази по міністерству освіти УРСР, 1957 р. // ДАМО, ф. Р 2817, оп. 2, спр. 29, 147 арк.
6. Наточій А. М. Виховання підлітків у загальноосвітніх школах-інтернатах України: теорія і практика [Текст] : монографія / А. М. Наточій. – Миколаїв : Ліон, 2012. – 459 с.
7. Покась В. П. Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України : автореф. дис ... д-ра філос. наук : 09.00.10 / В. П. Покась. – Київ : Б.в., 2012. – 32 с.
8. Постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР № 738 від 29 червня 1956 року «Про організацію шкіл-інтернатів в Українській РСР» // ДАМО, ф. Р 2817, оп. 2, спр. 8, 3 арк.
9. Про заходи щодо розвитку шкіл-інтернатів у 1959–1965 рр. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1959. – № 13. – С. 2–3.
10. Постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР от 2 июня 1959 г. № 603 «О расширении самообслуживания в общеобразовательных школах, школах-интернатах, детских домах, профессионально-технических училищах, суворовских училищах, в средних специальных и высших учебных заведениях»

[Электронный ресурс] // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5410htm.

11. Постанова Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів Української РСР від 29 червня 1956 року «Про організацію шкіл-інтернатів в Українській РСР» // ДАМО, ф. Р 2817, оп. 2, спр. 9, 3 арк.
12. Постанова Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів Української РСР від 23 червня 1959 року № 955 « Про заходи по розвитку шкіл-інтернатів в Українській РСР на 1959-1965 рр.» // ДАМО, ф. Р 2817, оп. 2, спр. 63, арк. 240.
13. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : Наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді від 21.09.2004 р. № 747/460 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0525-03>.

Султанова Н. В.

РОЛЬ ИНТЕРНАТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ
В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ (50-Е ГОДА XX СТОЛЕТИЯ)

В статье представлены результаты историко-педагогического исследования проблемы социального воспитания учащихся школ-интернатов Украины в 50-х годах XX века. На основе анализа архивных документов и литературных источников освещены правовые основы становления и функционирования, а также роль и значение школ-интернатов и учебно-воспитательных заведений нового типа. Раскрыты особенности и состояние воспитательной работы в интернатных учреждениях. Определены основные задачи воспитания учащихся, направления и средства его обеспечения в школах-интернатах в период их становления. Обосновывается целесообразность и важность ведущей воспитательной функции интернатных учреждений – выработки в учащихся устойчивой и осознанной гражданской позиции, ответственности за судьбу страны и готовности к общественной и самостоятельной жизни.

Ключевые слова: интернатные учреждения образования, школы-интернаты, учебно-воспитательный процесс, трудовое воспитание, учебно-воспитательные заведения нового типа, воспитатели.

Sultanova N. V.

THE ROLE OF RESIDENTIAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE
IN THE SYSTEM OF CHILDREN'S SOCIAL EDUCATION (50-IES OF XX CENTURY)

The article presents the results of historical and pedagogical research of the problem of pupils' education of residential schools in Ukraine in the 50-ies of XX century. Based on the analysis of archival documents and literary sources, the legal principles of formation and functioning, as well as the role and importance of residential schools and educational institutions of new type are highlighted.

The features and condition of educational work in institutions, methodological requirements for teachers and educators' qualification and professionalism are discovered. The article also identifies the main objectives of pupils' education, the direction and the means of security in residential schools during their formation. The necessity and importance of leading educational function of residential schools' children for developing stable and conscious citizenship, responsibility for the fate of the country and readiness for social and independent living are highlighted.

The distinctive features of social upbringing conception of the investigated period are analyzed in practical realization. In particular, such questions as forms, methods and tendencies of social education development in residential schools are considered in the content. The article also covers such questions as labour organization of public usage as a leading force for social education in residential schools. The historic, socio-pedagogical and scientific preconditions of creation of residential schools are revealed. A historic experience let us see the perspectives and tendencies of the development of residential schools in contemporary conditions.

Keywords: residential schools, educational process, labor education, educational institutions of a new type, educators.